

Egipatska vlada i rješavanje izbjegličke problematike tijekom Drugoga svjetskog rata

KORNELIJA AJLEC

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino,
Ljubljana, Republika Slovenija

Članak doprinosi prikazu diplomatskih temelja koji su omogućili zbrinjavanje ratnih izbjeglica na teritoriju Kraljevine Egipta, među ostalim i dalmatinskoga zbjega između 1944. i 1946. godine. Pregledom sličnih izbjegličkih problema, općih događanja u međuratnom Egiptu, pregovora egipatske vlade s britanskim organizacijama i Upravom Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu, te prikazom temeljnoga zakona koji je uređivao prijam, život i repatrijaciju zbjega, moguće je otkriti pozadinu koju je obilježilo djelomično rješavanje položaja izbjeglica.

Gljučne riječi: Drugi svjetski rat, Egipat, izbjeglice, Uprava za pomoć i izbjeglice na Bliskom istoku (MERRA), Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu (UNRRA), El Shatt.

Uvod

Povijest međunarodnih migracija u prvoj polovini XX. stoljeća u velikoj je mjeri bila povijest zbjega,¹ europskih izbjeglica koji su tada, za razliku od sadašnjosti, bili većina raseljenih osoba na svijetu. Izvan teritorija svojih nacionalnih država izbjeglice su bili odvojeni od svake zajednice i uskraćene su im temeljne odrednice ljudskoga dostojanstva. Hannah Arendt zbog toga je društvenu skupinu izbjeglica, koju je nazvala *ljudi bez domovine*, označila kao najsimptomatičniju skupinu prve polovine XX. stoljeća, a samu pojavu *bezdomovinstva* masovnim fenomenom.² *Bezdomovinstvo*, koje se nezaustavljivo širilo europskim kontinentom, prema Arendt, postalo je jedan od ključnih čimbenika raspada liberalne civilizacije te glasnik novoga totalitarističkog značaja koji je na taj način obilježio spomenuto stoljeće.³ Izbjeglice iz tog razdoblja upravo su zbog *bezdomovinstva* u posve dru-

¹ Michael Robert MARRUS, *The Unwanted: European Refugees from the First World War Through the Cold War*, Philadelphia, 2002., 3.

² Hannah ARENDT, *Izvori totalitarizma*, Ljubljana, 2003., 355.

³ Arendt tvrdi da nacionalna država ne može postojati ako je u njoj narušeno načelo jednakosti pred zakonom. To naime dovodi do anarhije, gdje neki imaju prevelike, a drugi premale privile-

gačijem položaju od onih prije njih, a i onih nakon Drugoga svjetskog rata, jer su bili drastično i na jedinstven način odbačeni od društva.⁴ U ovom se članku, među ostalim, pokušavaju ocrtati okolnosti u kojima je došlo do odbačenosti od društva i u Egiptu tijekom Drugoga svjetskog rata.

Prolazi 70 godina otkako je hrvatski, u najvećoj mjeri dalmatinski, zbjeg napustio domovinu i preko Italije našao utočište u udaljenom Egiptu. Priča o njihovu bijegu i naseljavanju u potpuno nepoznatom kraju i okolini s jedne je strane zanimljiva zbog samog prostora u kojem su bili naseljeni, kao i zbog uspostavljanja unutarnje autonomije kojom je upravljao Centralni odbor zbjega, čime su se tri⁵ jugoslavenska logora – u manjoj mjeri u njima su naseljeni i Srbi te Slovenci – isticala u usporedbi s drugim sličnim logorima na Bliskom istoku, u Aziji i Africi. Zasad u znanstvenim i stručnim radovima još nije istraženo kakvo je zapravo bilo stanovište egipatske vlade prema izbjeglicama na vlastitom teritoriju. U članku će se pokušati priču objasniti i iz perspektive egipatske vlade, što je tijesno povezano s osnivanjem triju savezničkih ureda koji su se brinuli za izbjeglice na teritoriju Egiptu: Repatrijacijskoga ureda (*Repatriation office*), Uprave za pomoć i izbjeglice na Bliskom istoku (*Middle East Relief and Refugee Administration* – MERRA) i Uprave Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu (*United Nations Relief and Rehabilitation*

gije, što se suprotstavlja prirodi nacionalnih država. Što više države s apatridima postupaju kao s ilegalnim osobama, to se više širi vladavina policije i težnja da država svim državljanima oduzme pravni položaj i da njima vlada s pomoću represije. Više u: *isto*, 370.

⁴ M. R. MARRUS, *n. dj.*, 4.-5.

⁵ Centralni odbor zbjega (COZ) imao je pravo na unutarnju upravu u tri izbjeglička logora: El Shattu, El Khatatbi i Tolumbatu. El Shatt je bio najveći, u njega su prvi izbjeglice primljeni već početkom veljače 1944., a nakon repatrijacije jugoslavenskih izbjeglica postao je sabirni logor za sve izbjeglice na Bliskom istoku nakon što je UNRRA počela zatvarati manje izbjegličke logore. Konačno je zatvoren u studenom 1948., nakon što je logor ukinula Međunarodna organizacija za izbjeglice (*International Refugee Organization* – IRO), koja je nakon ukidanja UNRRA-e preuzela skrb za logor. Svi izbjeglice premješteni su u logore IRO-a u Italiji. U El Khatatbi izbjeglice su smješteni između travnja i kolovoza 1944. godine. Životni uvjeti u tom su logoru bili teški, a broj ljudi oboljelih od teških zaraznih bolesti visok. Zbog toga su COZ i predstavnici Vojne misije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) u Kairu vršili pritisak na vodstvo UNRRA-e, koja je logor ubrzo ukinula. Umjesto toga COZ je osigurao logor Tolumbat između Aleksandrije i Abu Kirije, gdje su smješteni teži bolesnici, djeca i njihove majke. U Tolumbatu su prije kolovoza 1944. smješteni izbjeglice koji su se deklarirali kao pristalice jugoslavenske kraljevske vlade ili kao politički neutralni. Odande ih je UNRRA preselila u logor El Arish na središnjoj obali Sinaja, gdje COZ nije imao nikakvu moć. Unutarnja autonomija koja se primjenjivala u logorima pod vodstvom COZ-a nije postojala, a i uloga UNRRA-e bila je nešto manja jer je logorom u većoj mjeri upravljao britanski vojni kadar. Više o El Arishu i u bilj. 38. Više o jugoslavenskim logorima općenito između ostalog u: Mateo BRATANIĆ, *Hrvatski zbjegovci u Egiptu 1943.-1946.*, doktorska disertacija (mentor: Mithad Kozličić), Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar, 2009.; Kornelija AJLEC, *Odnosi med begunci iz Jugoslavije in Unrro v Egiptu v letih 1944-1946.*, doktorska disertacija (mentor: Dušan Nečak), Sveučilište u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odjel za povijest, Ljubljana, 2013.; *El Shatt - Zbjeg Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipt*, gl. ur. Nataša Matušić, Zagreb, 2007.; Dušan PLENČA, "Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu", u: *Historija radničkog pokreta. Zbornik radova (knjiga 4)*, gl. ur. Pero Morača, Beograd, 1967., 335.-477.

Administration – UNRRA), a ujedno će se, osim hrvatske, upoznati i neke druge skupine zbjega koje su se sklonile na sigurno u ovu državu.

Politički je Egipat sve do Drugoga svjetskog rata bio pod jakim utjecajem Velike Britanije. U vrijeme revolucionarnih vrenja nakon Prvoga svjetskog rata u Egiptu su se oblikovale, i do 1952. obilježavale politički prostor, tri struje: Wafd, nacionalistička politička stranka koja se jako suprotstavljala britanskoj prevlasti; kralj Fuad I. i njegov nasljednik Faruk I., koje su postavili Britanci; i sami Britanci, koji su bili odlučni zadržati potpuni nadzor nad Sueskim kanalom.

Kralj Fuad umro je 1936. godine. Naslijedio ga Faruk, koji je još iste godine potpisao Englesko-egipatski sporazum. Povod za sporazum bio je talijanski napad na Etiopiju u Abesinskom ratu 1935., zbog kojeg su Britanija i Egipat u strahu od povećanja napetosti u interesnoj sferi obiju kraljevina odlučili potpisati vojni sporazum. On je Britancima omogućio daljnji utjecaj na svakodnevnu egipatsku politiku, a njime su stekli i pravo na neograničenu izgradnju zrakoplovnih baza koje su postale značajno strateško uporište Saveznika u Drugom svjetskom ratu.⁶ Uloga Egipta u ratnom razdoblju često se potiskivala u pozadinu i zbog toga se na prvi pogled čini, a to potihlo potvrđuje i znatan dio historiografije, da je Egipat samo mjesto vojnih događaja, a ne i njihov sudionik. Takav je zaključak razumljiv jer je Egipat službeno objavio rat Njemačkoj i Japanu tek 24. veljače 1945., a Italiji ga uopće nije objavio. Ali Egipat unatoč tomu nije bio samo pasivan promatrač u borbi protiv sila Osovine. Na to ga je zapravo natjerao spomenuti Englesko-egipatski sporazum, prema kojem je Egipat morao Britaniji ponuditi svu potporu u slučaju rata. Već u kolovozu 1939. britanski veleposlanik lord Miles Lampson upozorio egipatskoga ministarskog predsjednika Ali Mahir Pašu da će u Europi ubrzo buknuti rat. Njegov je savjet bio da se Egipat pripremi na uvođenje vojnoga stanja i da pripremi svoju mornaricu. Egipatska vlada počela se pripremati tako da je u svim lukama uvela specijalne sigurnosne mjere i provjere za sve dolazeće brodove, a ujedno je počelo utvrđivanje obrambenih crta i izgradnja baraka za smještaj savezničkih vojnika.

Već na dan napada Njemačke na Poljsku, 1. rujna 1939., Egipat je zapravo uveo vojno stanje i prekinuo sve diplomatske odnose s Njemačkom. Nakon što se 10. lipnja 1940. u rat službeno uključila i Italija, Egipat je, unatoč drugačijim zahtjevima Britanije, odlučio da toj zemlji neće objaviti rat. Premijer Mahir odlučio se za neutralnost da bi državljane Egipta poštedio rata, ali se ujedno pobrinuo da Egipat i dalje nudi svu potporu Saveznicima. Radi smirivanja britanskoga nezadovoljstva egipatska je vlada ipak odlučila prekinuti sve diplomatske kontakte s Italijom i zatvoriti sve Talijane na svojem teritoriju. Britanska vlada u egipatskim potezima nije vidjela dovoljnu potporu, zbog čega je premijera Mahira optužila za popustljivost prema Italiji i kralju Faruku poslala protestnu notu. Nota je bila povod za premijerovu ostavku 23. lipnja 1940. godine. Ali i njegov nasljednik, Hasan Sabri Paša, nastavio je s planiranom egi-

⁶ Afaf Lutfi Al-Sayyid MARSOT, *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*, Cambridge, 2007., 100., 114.-115.

patskom politikom sve do svoje brze smrti pet mjeseci poslije. Naslijedio ga je Husein Siri Paša, koji je dobro surađivao s Britancima, ali je podlegao pritiscima Mustafe al-Nahas Paše, vođe nacionalističke stranke Wafd, i intrigama kralja Faruka, koji je simpatizirao sile Osovine.⁷ Britanski veleposlanik Lampson postigao je svojevrstan politički kompromis u kojem je na mjesto premijera zasjeo Al-Nahas, koji je uistinu bio vođa nacionalističke stranke koja je težila oslobođenju Egipta od britanskoga utjecaja, ali je i sam vjerovao da Egipat u Drugom svjetskom ratu mora poduprijeti Britaniju. Al-Nahas je bio značajna protuteža kralju i njegovu simpatiziranju sila Osovine. Zbog toga su Britanci morali natjerati kralja na imenovanje Al-Nahasa za premijera okruživanjem kraljeve palače Abdin tenkovima 4. veljače 1942. godine.⁸

Svim spomenutim intrigama Saveznici su si osigurali višeslojnu potporu Egipta u Drugom svjetskom ratu, a jedan od njezinih ključnih oblika sigurno je bilo upravo primanje izbjeglica.

Egipatska potpora Saveznicima

Vojne je događaje na egipatsko tlo donio talijanski maršal Rodolfo Graziani, čije su jedinice u rujnu 1940. prešle libijsko-egipatsku granicu. U svim sljedećim borbama egipatska se vojska pobrinula da sile Osovine ne okruže savezničku vojsku iza leđa, a ujedno je iza el-alameinske fronte postavila sekundarnu frontu, čime je uspjela osigurati nesmetanu komunikacijsku liniju Saveznika sa zaledem. Egipatska je vojska sudjelovala i u šticeanju Sueskoga kanala, i to rasporedivši svoje vojnike na svakih 200 metara uz kanal, a egipatska se mornarica aktivno uključila u borbe na Sredozemlju, pred egipatskom obalom.⁹

Egipatsko Ministarstvo unutrašnjih poslova i njegov Odjel za putovnice i nacionalizaciju olakšali su ulazak ne samo izbjeglicama nego i cjelokupnom vojnom osoblju. Najprije su izdavali specijalne vojne iskaznice pripadnicima britanske mornarice, zrakoplovstva i pješništva, koji su u Egipat mogli dolaziti i napuštati ga bez vize. Krajem 1941. iste su iskaznice počeli izdavati i francuskim, poljskim, jugoslavenskim i grčkim vojnicima, a od lipnja 1942. i američkim.¹⁰ Britanski su vojnici sve vrijeme rata imali i imunitet na egipatskim sudovima u slučaju kaznenih djela protiv državljana Egipta. Isti je imunitet 1944. dodijeljen i američkim vojnicima.¹¹

⁷ Kralj Faruk navodno je čak organizirao ljude za prosvjede koji su podržavali Rommela i prekid britanske dominacije u Egiptu. Demonstranti su navodno vikali "Proceed Rommel, move forward Rommel". Više o kraljevu simpatiziranju sila Osovine u: "The Record of Collaboration of King Farouk of Egypt with The Nazis and Their Ally, The Muft. Memorandum submitted to the United Nations", New York, 1948. (<<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015028745217;view=1up;seq=3>>).

⁸ Emad Ahmed HELAL, "Egypt's Overlooked Contribution to World War II", u: *The World in World Wars: experiences, perceptions and perspectives from Africa and Asia*, gl. ur. Heike Libau, Leiden, 2010., 217.-220.

⁹ *Isto*, 224.-228.

¹⁰ *Isto*, 229.

¹¹ *Isto*, 230.

Egipat bismo u Drugom svjetskom ratu mogli smatrati prenaseljenom državom s velikim prirodnim prirastom domaćega stanovništva. Prema podacima Ujedinjenih naroda, u državi je 1950. bilo oko 20 milijuna stanovnika. Od 1936. broj stanovnika navodno se povećao za otprilike pet milijuna.¹² Zbog brzog povećanja populacije u Egiptu je neprestano nedostajalo temeljnih dobara kao što su hrana i odjeća. Unatoč tomu, Britanci su usmjeravali egipatsku poljoprivredu prema kultivaciji pamuka, koji je pokretao britansku tekstilnu industriju između dvaju ratova. Okolnosti su egipatsku poljoprivredu preusmjerile prema kultivaciji žita i povrća, potrebnih za prehranjivanje desetina tisuća vojnika i izbjeglica. Zbog talijanske pomorske blokade južnoga Sredozemlja Britanci do kapitulacije Italije nisu mogli nabavljati dovoljnu količinu dobara. Na lokalnom su tržištu tako posezali prije svega za svježom hranom. Egipatskim su seljacima zbog toga podijelili sjemenski krumpir, a Ministarstvo poljoprivrede seljake je učilo kako ga uzgajati. Sličnu agrarnu politiku Britanci su počeli uvoditi i drugdje na Bliskom istoku i time su osiguravali dovoljne količine hrane za sve skupine izbjeglica o kojima su se morali brinuti.¹³

Isto tako, egipatska vlada nije carinila dobra, opremu i sirovine koje su Saveznici uvozili u državu za potrebe vojske i opskrbe izbjeglica. Za iste potrebe ukinula je i carine za cjelokupan izvoz na Bliski istok. Čak i više, egipatska vlada britanskoj je vojsci i humanitarnim agencijama vratila i porez na sve uvezene proizvode koje su kupovali od lokalnih ponuđača u Egiptu, kao i porez na sve duhanske proizvode, iako su bili proizvedeni u Egiptu. Vrijednost svih neskupljenih nameta iznosila je otprilike 62 milijuna tadašnjih egipatskih funti.¹⁴

Uz to egipatska porezna uprava nije skupljala porez na nekretnine za brojne, inače civilne, objekte koje su koristile savezničke i humanitarne organizacije u Kairu, Suezu i na području cijeloga Sueskog kanala, u Gizi i provinciji Al-Minufiji. Ta je olakšica Saveznicima uštedjela više od 21 tisuće tadašnjih egipatskih funti.¹⁵

Skrb za prve izbjeglice u Egiptu

Već nakon okupacije Grčke u travnju 1941. na Bliski su istok u malim skupinama, po dvije-tri osobe, dolazili grčki izbjeglice. Nakon što je kontinentalnu Grčku dodatno oslabila još i jaka zima, veći konvoji preko Egejskoga mora postali su svakodnevna pojava. Najviše ih je dolazilo u Tursku, gdje su brigu za njih preuzeli grčki diplomatski predstavnici, koji su im osigurali smještaj u selima u okolici Izmira i u logoru na kraju Čeşme. Za izbjeglice koji su stigli izravno u Siriju ili Libanon grčki je generalni konzul organizirao postavljanje logora Souk el Gharba kod Bejruta.

¹² Jacques VERNANT, *The Refugee in the Post-War World*, London, 1953., 397.

¹³ E. A. HELAL, *n. dj.*, 230.-233.

¹⁴ Otprilike 31 milijun tadašnjih britanskih funti.

¹⁵ Otprilike 10.500 tadašnjih britanskih funti. *Isto*, 233.-234.

Ali kapaciteti smještaja ubrzo su postali premali. To je uvidjela i britanska vojska u svojim protektoratima, pa je u Alepu ubrzo uspostavljen dodatni logor.¹⁶

U travnju 1942. u Turskoj se nalazilo već četiri tisuće izbjeglica, još toliko na Cipru i samo tisuću manje u Siriji. Kao da to nije bilo dovoljno, za to se vrijeme pojavio i novi izbjeglički problem. Preko Kaspijskoga mora na obalu Perzije kod Pahlavija¹⁷ svakodnevno su stizale skupine tisuća Poljaka koji su nakon prelaska Sovjetskoga Saveza na savezničku stranu pušteni iz prognanstva u Sibiru. U prvom valu stiglo je više od 10 tisuća civila, a u srpnju im se pridružilo još 20 tisuća izbjeglica. Pripadnici poljskih vojnih jedinica slijedili su u drugom valu, u kolovozu 1942. godine. U Perziju se sklonilo 40 tisuća vojnika, a sveukupno oko 80 tisuća Poljaka. Osnovana su dva logora: civilni u Teheranu i vojni u blizini Pahlavija, jer su vojnici prešli u redove novoosnovane Andersove vojske¹⁸, koja je poslije sudjelovala u brojnim bitkama u Italiji, među ostalima kod Monte Cassina u svibnju 1944. godine.¹⁹

Uz toliki broj izbjeglica ubrzo se pokazalo da nekoordinirani naponi savezničke vojske i humanitarnih radnika na tako velikom području izbjeglicama često ne osiguravaju ni najosnovnije potrebe, a kamoli kvalitetan život u logorima. Zato je britanska vlada na poticaj Bliskoistočnoga vojnog savjeta (*Middle Eastern War Council*)²⁰ u ljeto 1942.²¹ osnovala MERRA-u, izravno podređenu Uredu rezidentnoga ministra na Bliskom istoku (*Office of the Minister of State*). U vrijeme osnivanja MERRA je bila zadužena za opskrbljivanje 17 tisuća Grka i 10 tisuća Poljaka.²²

¹⁶ Logor u Alepu najprije je bio pod upravom Australske divizije, nakon toga Novozelandske divizije i na kraju pod upravom britanske Devete armije pod zapovjedništvom generala Henryja Maitlanda Wilsona.

¹⁷ Današnji Bandar-e Anzali sjeverozapadno od Teherana u Iranu.

¹⁸ Andersova vojska neslužbeno je ime Poljskih oružanih snaga na istoku koje su osnovane u ožujku 1942. u Sovjetskom Savezu. Nakon evakuacije preko Perzije, vojne snage prešle su pod britansko zapovjedništvo i uključene su u Poljske oružane snage na zapadu, koje su nakon toga surađivale u savezničkim vojnim operacijama u Italiji.

¹⁹ United Nations Archives and Records Management Section, New York (dalje: UNARMS), fond Balkan Mission and Middle East Office 1943–1947 (dalje: BMMEO), S-1312-0000-0022, Historical records XIII/4, *Refugee History in the Middle East*, 1.

²⁰ Bliskoistočni vojni savjet sačinjavali su rezidentni ministar na Bliskom istoku vikont Oliver Lyttelton, veleposlanik Velike Britanije u Kairu lord Miles Lampson, opći intendat za Bliski istok general-poručnik Sir Robert Haining te zapovjednici Komande za Bliski istok, koju su u tzv. trijumviratu vodili zapovjednik kopnenih snaga general-poručnik Sir Archibald Wavell, zračnih snaga maršal Arthur Longmore i pomorskih jedinica admiral Sir Andrew Cunningham. Sjedište savjeta nalazilo se u Kairu. Više u: "Middle East War Organisation" (Zapisnik sjednice u Donjem domu Parlamenta Ujedinjenoga Kraljevstva od 2. listopada 1941. godine) (<<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/oct/02/middle-east-war-organisation>>).

²¹ Točan datum osnivanja MERRA-e nije poznat jer je agencija osnovana u razdoblju el-alameinske krize, u kojoj se očito već za svremenike ili čak sudionike izgubio točan nadnevak osnivanja. Obično se kao dan osnivanja spominje 1. srpnja 1942. godine.

²² UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical records XIII/4, *Refugee History in the Middle East*, 1.

MERRA je osnovana na temelju dvaju britanskih vladinih ureda u Kairu: Repatrijacijskoga ureda i Sekcije za pomoć (*The Relief Section*), koji su, svaki na svoj način, imali velik utjecaj pri uspostavljanju odnosa s egipatskom vladom. Repatrijacijski ured osnovan je gotovo preko noći nakon što su u Kairo počele stizati mase grčkih izbjeglica. Prvi nagovještaji o izbjeglicama stigli su u britansko veleposlanstvo u Kairu, koje je opunomoćeno za njihov smještaj u travnju 1942. godine. Zatim je 20. travnja iste godine britanski vladin predstavnik sazvao sastanak na kojem su sudionici dogovorili osnivanje posebnog ureda koji će se brinuti za dolazeće izbjeglice s Balkana. Prvotno su ga željeli nazvati Evakuacijski ured (*Evacuation Office*), ali su se konačno odlučili za ime koje je zapravo pogrešno označivalo njihov rad – Repatrijacijski ured. S obzirom na prvi naziv, u britanskim se službenika pojavio strah da bi egipatska vlada iz riječi “evakuacijski” pogrešno zaključila da Saveznicima u obrani Egipta i Bliskoga istoka ide tako loše da Britanci žele napustiti državu.

Repatrijacijski se ured odmah morao suočiti s pitanjem smještaja izbjeglica. Kairo, nekada glamurozna prijestolnica Orijenta, tijekom rata bio je pun savezničkih vojnih jedinica i predstavnika različitih vlada te je bilo teško naći prebivalište za veći broj izbjeglica. Prva koja je uspješno osigurala smještaj izbjeglica navodno je bila Elinor Were, supruga britanskoga konzula u Kairu Cecila Werea. Vojne predstavnike uvjerala je da su vojnicima u njihove slobodne dane zabranili ulazak u Kairo. Tako su hotelske sobe u gradu ostale prazne, a u njih su mogli smjestiti izbjeglice. Dan nakon osnivanja Repatrijacijskoga ureda, 21. travnja 1941., u Egipat je već stigla skupina od otprilike 780 grčkih izbjeglica. Njih su s pomoću dobrovoljaca iz njihovih redova popisali suradnici ureda i smjestili ih u unaprijed pripremljene prostore. Ured je 15. svibnja 1941. dobio svojega stalnog načelnika, T. H. Prestona.²³ Pod njegovim vodstvom Repatrijacijski ured pokušao je konsolidirati napore za osiguravanje pomoći i smještaja izbjeglica u Turskoj, Siriji i Libanonu, na Cipru, u Perziji i Egiptu. Ured je tako unatoč ograničenim povlasticama odredio smjernice i protokole koje su poslije preuzele i MERRA i UNRRA.²⁴

Krajem travnja 1941. u Kairu je već bilo toliko grčkih izbjeglica da u hotelima nije više bilo slobodnih soba. Zbog toga je Repatrijacijski ured u središtu Kaira osnovao logor za izbjeglice. Lady Jacqueline Lampson, supruga britanskoga veleposlanika u Egiptu lorda Lampsona, dogovorila je s Egipatskim kraljevskim društvom za poljoprivredu (*Royal Egyptian Agricultural Society*) da prva tri mjeseca besplatno, a nakon toga za odgovarajuću najamninu, ustupi svoja zemljišta i nekoliko zgrada na otoku Gezira u središtu grada. Ured je na otok smjestio kuhinje i sanitarije, a prve su izbjeglice onamo smješteni već krajem travnja.

Za razliku od poslije osnovanih logora, predstavnici ureda ovdje su izbjeglice rasporedili u dvije skupine, A i B, s obzirom na njihovu izobrazbu i položaj u grčkom društvu. Na Geziru su poslani oni koji su dolazili iz ruralnih predjela, nisu bili obra-

²³ U dokumentu ne piše puno ime, a autorica ga nije mogla pronaći u drugim izvorima.

²⁴ UNARMS, fond Office of the Historian (dalje: OH), S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 3.-4.

zovani ili su smatrani nedostojnima života u gradu, te su uvršteni u kategoriju B. U kategoriju A uvršteni su predstavnici aristokracije, intelektualci i javni službenici, koji su i dalje raspoređivani u kairske hotele. O samostalnoj unutarnjoj organizaciji u logoru, koja je poznata u tri od četiri jugoslavenska logora, ne može se govoriti. Njime je upravljao opunomoćenik britanskoga konzulata, koji je imao još 12 podređenih službenika i grčkih dobrovoljaca. Za unutarnje uređenje logora i čistoću brinuli su se egipatski starosjedioci jer su upravitelji ustanovili da će tako moći osiguravati bolje sanitetske uvjete nego da se oslone samo na izbjeglice. Hranu je dostavljao grčki gostioničar koji je u Kairu živio još prije rata, a financirale su ga grčka izbjeglička vlada i britanska vlada.²⁵ Zbjeg nije bio naseljen u šatorima, kao u kasnijim pustinjским logorima, nego u zgradi poljoprivrednoga društva, u kojoj su hodnici i dvorane pretvoreni u sobice koje su osiguravale smještaj za jednu obitelj.²⁶

U logoru je u prosjeku bilo smješteno od 700 do 800 izbjeglica, a najveći broj izbjeglica, 1300, u logor je smješteno u ožujku 1942. godine. Od njih je najviše bilo Grka, a drugi dio bili su Maltežani, Britanci i britanski Židovi. U vrijeme el-alameinske krize u lipnju i srpnju 1942. grčka je izbjeglička vlada, zbog opasnosti da sile Osovine osvoje Kairo, zahtijevala evakuaciju izbjeglica na jug. Židovi i britanski podložnici evakuirani su u Palestinu, a Maltežani su ostali u Geziri. Nakon kraja el-alameinske krize brigu za logor preuzela je MERRA, koja je za svoju uporabu već osigurala logor Moses Wells na Sinajskom poluotoku, na obali Crvenoga mora, gdje je premješten cjelokupni grčki zbjeg.²⁷ Židovi su vraćeni u Geziru, ali su ubrzo poslani u Libiju ili su im izdane dozvole za boravak u Egiptu odnosno Palestini. Tako je logor ubrzo ispražnjen, a u lipnju 1943. predan je Britanskoj trgovačkoj korporaciji (*United Kingdom Commercial Corporation*), koja ga je upotrebljavala kao skladište.²⁸

Rad Uprave za pomoć i izbjeglice na Bliskom istoku (MERRA)

U prestižnom središnjem dijelu Kaira, nazvanom Garden City, gdje se i danas nalaze brojna veleposlanstva, između 1942. i 1944. ulazna vrata vile u mirnoj ulici

²⁵ Isto, 6.-7.

²⁶ I u pustinjским logorima obitelji su smještane u svoje šatore, samo što su u jednom šatoru obično stanovale dvije do tri obitelji.

²⁷ Moses Wells MERRA-i je predala egipatska uprava za karantene u lipnju 1942. godine. Prije toga i još nekoliko desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata Moses Wells je sa svojom oazom usred pustinje bio karantena za hodočasnike iz Afrike koji su odlazili na put u muslimanski sveti grad Meku. U logoru su se nalazile samo dvije zidane zgrade: bolnica s izolacijskim blokom i kuhinja. Logor je vodio MERRA-in časnik, a pomagao mu je grčki predstavnik. Pomoćno zdravstveno osoblje većinom je bilo sastavljeno od grčkih bolničarki, a za rad u logoru zaposleno je preko 100 lokalnih radnika koji su kuhali, čistili i obavljali sve druge poslove za tehnički rad logora. Više u: UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical records XIII/5, *Draft article for The Times*, 3.

²⁸ UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 10.-11.

Ahmed Paša br. 3²⁹ krasio je natpis *Middle East Relief and Refugee Administration*.³⁰ Iza dugog naziva nalazio se malen ured koji je, prije dolaska UNRRA-e 1944., značajno utjecao na život brojnih ratnih izbjeglica, među kojima je bilo i oko 29 tisuća Hrvata.³¹ U uredu je svoj posao obavljalo četvero službenika kojima je britanska vojska u lipnju 1942. dala zadatak da potraže utočište za 25 tisuća izbjeglica, prije svega Grka i Poljaka. O njemu su ovisili i svi pregovori za osiguranje prijma izbjeglica u Egipat.

Pod okrilje MERRA-e stavljene su sve nadležnosti njezinih prethodnica jer je tako bilo najlakše organizirati opskrbu poljskih izbjeglica u Perziji, grčkih na Cipru, u Siriji i u Turskoj te onih koje Repatrijacijski ured još nije uspio evakuirati iz Egipta i skloniti od napredujuće njemačke vojske. MERRA se obvezala preuzeti odgovornost za izbjeglice na Bliskom istoku i da će je u njezinim nadležnostima voditi Bliskoistočni vojni savjet. Doslovne definicije u osnivačkoj povelji nisu očuvane jer od već spomenute el-alameinske krize, s obzirom na pregledane fondove, očito nije očuvan ni jedan primjerak, odnosno izgubljene su sve kopije. Zadaci MERRA-e poznati su samo iz memoranduma *Premještanje zbjega na Bliskom istoku pod okriljem MERRA-e (Movement of Refugees in the Middle East under MERRA Auspices)*, koji je napisan ujesen 1943. i citiran u kasnijim dokumentima. Prema njemu, MERRA je morala prihvatiti odgovornost za izbjeglice, pobrinuti se za transport do mjesta njihova smještaja odnosno do logora Moses Wellsa, koji je morala i održavati. Uz to, vodila je i koordinaciju smještaja izbjeglica s vladama država koje su ih primile.³²

Opseg zadataka poslije se proširio jer je nakon nastanka memoranduma osnovano još šest izbjegličkih logora. Tako je MERRA dobila široku paletu zadataka i nadležnosti koje su se neprestano širile. Tijekom povlačenja izbjeglica iz Gezire pojavili su se sve glasnjiji zahtjevi turske vlade da Saveznici što prije uklone grčke izbjeglice iz tamošnjih privremenih smještaja. Unatoč prigovorima, MERRA-i na raspolaganju nije ostalo ništa drugo nego da što prije organizira premještaj. Prvotno je, uz odobrenje egipatske vlade, planiran privremeni smještaj zbjega iz Turske u logor Quassassin,³³ dok su se tražile nove mogućnosti za stalni smještaj. Naime, MERRA je napravila veoma ambiciozan plan premještanja prema kojem bi Grci bili polako pomicali preko tranzitnoga logora u Egiptu prema jugu Afrike u stalna boravišta. Pokazalo se da Quassassin nije najprimjerenije mjesto jer je pritisak sila Osovine na Egipat bio sve jači, pogotovo nakon što je crta fronte pomaknuta na samo 120 kilometara zapadno od Aleksandrije.

²⁹ Isto, 4. Danas se u zgradi na mjestu gdje je stajala nekadašnja vila nalazi Generalni konzulat Luksemburškoga Velikog Vojvodstva.

³⁰ O MERRA-i je sačuvano relativno malo podataka. Za nastalu štetu već su suvremenici krivili mali broj članova osoblja, koje je posljedično bilo preopterećeno i nije uspjelo producirati, za djelovanje značajno i za povjesničare očekivano, dokumentarno građivo.

³¹ K. AJLEC, *Odnosi med begunci*, 132.

³² UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 70.-71.

³³ Danas mjesto El-Kasasin, približno 35 kilometara zapadno od Ismajlije.

Zbog opasnosti da Egipat padne u ruke snaga Osovine, predstavnici MERRA-e počeli su pregovarati s istočnoafričkim vladama da one umjesto Egipta prihvate što više izbjeglica.

Preko britanskoga generalnog konzula u Nairobiju MERRA je počela pregovore s vladom Belgijskoga Konga, koja je pristala primiti 3500 Grka, a Tanganjika³⁴ je oslobodila kapacitete za 500 izbjeglica. MERRA je pregovarala i s guvernerima istočnoafričkih teritorija, koji su se obvezali odmah primiti 10 tisuća izbjeglica. Kenija, Uganda, Njasaland,³⁵ Tanganjika i Sjeverna Rodezija odlučili su primiti 11 tisuća poljskih izbjeglica.³⁶ Etiopija se obvezala primiti 1400 Grka, a Indija je ponudila primiti pet tisuća izbjeglica i šest tisuća siročadi.³⁷

U listopadu 1942. počelo je premještanje Grka iz Turske. MERRA ih je isprva smjestila u Moses Wells. Odande je većina nakon kratka predaha otputovala u logore Belgijskoga Konga (2600), Tanganjike (500) i Etiopije (500). Po povlačenju sila Osovine, nakon druge bitke kod El-Alameina, nova premještanja iz Moses Wellsa prema jugu nisu bila tako nužna, ali je unatoč tomu na proljeće 1943. preko logora u Alepu, libijskom Tripoliju i Souk el Gharbu stiglo još pet tisuća novih grčkih izbjeglica. Moses Wells unatoč svemu nije izgubio naziv privremenoga logora, ali Grke koji su se ondje nalazili nisu više evakuirali do njihove repatrijacije u domovinu. Umjesto toga su u studenome 1943. za njihov smještaj osnovali još jedan logor kod Nuseirata u Palestini i u Amyri kod Aleksandrije. U prvi su naseljavali izbjeglice s egejskih otoka i Dodekaneza, a u drugi su odvojili političke suparnike i ostale neželjene grčke izbjeglice koji nisu prošli sigurnosnu provjeru. Onamo su naseljavali i talijanske ratne zarobljenike, među ostalima i brojne Hrvate i Slovence koji su bili prisilno unovačeni u talijanske jedinice.³⁸ Uspostavljanjem bliskoistočnih logora MERRA se zapravo pobrinula za veći dio grčkih izbjeglica jer su nakon druge polovine 1943. stizali samo u manjem broju. Tomu je pripomogla i spremnost Cipra i Sirije da se dalje brinu o izbjeglicama na svojem teritoriju.

³⁴ Teritorij Tanganjika bio je tijekom Drugoga svjetskog rata dio britanskoga imperijalnog Commonwealtha. Područje je pripalo Britaniji nakon podjele Njemačke Istočne Afrike 1922. godine. Danas je veći dio teritorija Tanganjike priključen Tanzaniji.

³⁵ Između 1907. i 1953. Njasaland je bio britanski protektorat, nakon toga dio Federacije Rodezije i Njase. Godine 1964. osamostalio se i preimenovala u Malavi.

³⁶ I Sjeverna Rodezija bila je od 1911. do 1953. britanski protektorat, nakon toga dio Federacije Rodezije i Njase. Godine 1964. osamostalila se i preimenovala u Zambiju.

³⁷ UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical records XIII/4, *Refugees: How the Middle East handled one of war's greatest problems*, 1.-3.

³⁸ UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical Records HR XIII/5, *UNRRA Middle East Camps up to 31 Dec 44*, 3. Logor Amyra poslije je raspušten, a logoraši su premješteni u Tolumbat. Nakon plebiscita vojnika jugoslavenske narodnosti na Bliskom istoku, u Tolumbatu su ostali samo još oni vojnici koji su smatrani političkim neprijateljima NOVJ-a i oni koji nisu mogli biti uključeni u jedinice Jugoslavenske kraljevske vojske na Bliskom istoku. U kolovožu 1944. Tolumbat je prešao pod upravu UNRRA-e upravo za smještaj dijela dalmatinskoga partizanskog zbjega, pa su jugoslavenske političke zatvorenike premjestili u El Arish, gdje se inače nalazila baza Jugoslavenske kraljevske vojske. Više u: K. AJLEC, *Odnosi med begunci*, 93.-99., 121.-127.

Iz Perzije je MERRA poljske izbjeglice evakuirala u dvije skupine. Premještanje prve, koju je sačinjavalo više od 10 tisuća civila, odvijalo se između kolovoza 1942. i siječnja 1943. brodskim transportom u Indiju. Druga skupina premješтана je od siječnja 1943. do kraja godine prema zapadnoj Africi, a čak i u Meksiko, gdje je osnovan logor Santa Rosa.³⁹ Osim grčkih i poljskih izbjeglica MERRA je u Egiptu opskrbljivala i tzv. Senuse, muslimane iz Libije koji su sudjelovali u sjevernoafričkim borbama na strani Saveznika, te Židove iz Libije, Jemena i Rusije.⁴⁰ Sve vrijeme vodila je brigu o tome da je civilno stanovništvo udaljeno od borbi, a to je mogla postići samo tijesnom suradnjom s vojskom, stranim vladama i humanitarnim organizacijama. Samo se tako moglo organizirati nabavljanje hrane, odjeće i zdravstvenih potrepština i istodobno osiguravati svu potrebnu sigurnost.

Pri prikazu priče o zbjegu iz Gezire i drugih izbjeglica u Egiptu 1941. i prvim mjesecima 1942. treba naglasiti da egipatska vlada nije imala velik utjecaj u određivanju broja i toga koje će izbjeglice pustiti na svoj teritorij. Sve sigurnosne provjere grčkih izbjeglica obavljali su predstavnici britanske vlade i grčke izbjegličke vlade, odnosno njihovih vojski. Upućivanje prvih konvoja izbjeglica za Kairo držalo se u tajnosti, zbog čega o datumu dolaska unaprijed nisu obaviješteni ni u Repatrijacijskom uredu ni u egipatskoj vladi, čak ni u egipatskim lukama. Repatrijacijski ured egipatskoj je vladi prosljedio samo informacije o predviđenom dolasku i broju izbjeglica, a dozvola egipatske vlade za njihov ulazak u državu nije bila potrebna. U izbjegličke logore mogli su biti smješteni izbjeglice koji su prošli britanske sigurnosne provjere. Izbjeglice koji su dolazili iz Turske, Sirije, s Cipra i s drugih strana bili su ispitani već u Alepu, gdje su nakon toga uključivani ili u vojsku ili u izbjegličke konvoje. Ta su ispitivanja bila potrebna jer je s izbjegličkim konvojima bilo moguće jednostavno prelaziti granice i jednostavno dobivati izbjegličke dokumente koji bi neprijateljskim agentima omogućivali brzu infiltraciju u egipatsko društvo ili savezničke službe.⁴¹ Taj pasivan odnos egipatske vlade u prvom razdoblju boravka izbjeglica na njezinu teritoriju obilježili su dobri ili čak prijateljski odnosi između predstavnika britanske vlade i Repatrijacijskoga ureda s egipatskim činovnicima, osobito u Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁴² Egipatska je vlada jako ublažila svoje zakone migracijske politike. Ali u vrijeme kada su dobra u Egiptu, kao i drugdje, bila jako ograničena, bilo je nemoguće očekivati da egipatska vlada, uz sve veći dotok izbjeglica, od Saveznika neće očekivati određena jamstva i postavljati određena ograničenja.

Izbjeglice i egipatsko zakonodavstvo

Egipatska se vlada obvezala na prijam prvih grčkih izbjeglica na osnovi Englesko-egipatskoga sporazuma iz 1936., kojim se obvezala da će britanskoj vladi i njezinim

³⁹ UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical Records HR XIII, MERRA. *Refugees: How the Middle East handled one of war's greatest problems*, 3.

⁴⁰ UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical records XIII/4, *Refugee History in the Middle East*, 1.

⁴¹ UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 12.

⁴² *Isto*, 14.

vojnim snagama pomoći u slučaju rata. Početni odnos vlade prema izbjeglicama bio je uglavnom opušten i uživali su slobodu kretanja. Slobodu kretanja gradom imali su i oni koji su bili smješteni u Geziri jer su mogli slobodno ulaziti u logor i napuštati ga. Unatoč tomu, dolazilo je do sporova između Egipta i Saveznika, odnosno savezničkih agencija za izbjeglice. Slobodno kretanje zapravo je nepojmljiva povlastica svih kasnijih logora, koje izbjeglice nisu smjeli napuštati bez prikladne odnosno odobrene pratnje ili dozvole. I jugoslavenski su izbjeglice u različitim oblicima bili ograničeni u svojim logorima. U El Shattu i El Khatatbi vrijedila je nevidljiva, prirodna granica u obliku Sueskoga kanala ili rijeke Nila na jednoj i prostrane pustinje na drugoj strani. U Tolumbatu, okruženom bodljikavom ogradom, granica je bila umjetna.

Odnose između Egipta i savezničkih agencija najviše je opterećivalo pitanje dolaska i odlaska izbjeglica. U dokumentima je očuvan izraz Jamstvo za repatrijaciju (*Repatriation Guarantee*). Jamstvo je uz dolazak prvih izbjeglica egipatskoj vladi dao britanski veleposlanik lord Lampson. Dano je bez pregovora i bez razmišljanja obiju strana o posljedicama koje će slijediti. Ni jedna strana očito nije očekivala brzo povećanje broja izbjeglica i zato su Egipćani primali izbjeglice, a Britanci preuzimali određeni stupanj odgovornosti za pripadnike stranih nacionalnosti. Lord Lampson počeo je kasno ujesen 1941. pregovarati o uređivanju pravnoga položaja izbjeglica u Egiptu. Naime, egipatske su vlasti bile sve nezadovoljnije zbog dolaska novih izbjeglica. Zbog toga najprije nisu željele primiti 10 tisuća grčke djece nakon što su savezničke vlasti s talijanskom fašističkom vladom završile dugotrajne pregovore o njihovoj evakuaciji zimi 1941. godine. Britansko je veleposlanstvo 17. prosinca te godine zamolilo egipatsku vladu za prijam djece, o kojoj bi se brinuo grčki Crveni križ. Egipatska je vlada 25. prosinca odgovorila da nije spremna za stalan smještaj na egipatski teritorij, ali su spremni za njihovo privremeno smještanje tijekom tranzita preko Egipta u skupinama po tri tisuće. Ali tada još nije bilo poznato kamo će ih smjestiti. Tek je u veljači 1942. definitivno dogovoreno da će to biti u Moses Wellsu. Lord Lampson ustrajavao je na prihvatu te 18. ožujka ponovno pisao egipatskomu premijeru da mu odobri stalni smještaj djece u Egiptu. Veleposlanik je bio uspješan i egipatska je vlada do kraja mjeseca dopustila uporabu Moses Wellsa za stalni smještaj 3000 djece do kraja rata. Ali nakon dospjeća izvještaja da je iz Grčke potrebno evakuirati do 50 tisuća djece, egipatska je vlada na kraju dopustila smještaj 10 tisuća djece.⁴³

Da bi smirili egipatsku vladu zbog dolazećih izbjeglica, lord Lampson je 6. svibnja 1942. u pismu egipatskomu premijeru opet ponudio jamstva da egipatska vlada ili Egipat neće snositi nikakve financijske posljedice pri osiguravanju opskrbe izbjeglica. Naime, grčka se vlada obvezala preuzeti sve troškove za njihovo izdržavanje. Zatim je zajamčio da se za izdržavanje izbjeglica neće koristiti egipatske zalihe hrane i da će hranu nabavljati britanska vojska te da gostoljubivost Egipta neće biti iskorištena i da će izbjeglice poslati na krajnja odredišta čim to bude moguće. Zajamčio je i da je smještaj za izbjeglice moguće pronaći u britanskim vojnim logorima.⁴⁴

⁴³ Isto, 41.-43.

⁴⁴ Isto, 25.

Egipatski je premijer 18. svibnja 1942. u pismu lordu Lampsonu napisao: "... iako se zbog dolaska većega broja izbjeglica u Egipat pojavljuju brojni problemi, humanitarni me razlozi vode u odobrenje molbe njegove ekscelencije za privremeni boravak 10 tisuća tranzitnih izbjeglica koji su trenutačno razmješteni po Bliskom istoku, u Egipat."⁴⁵ Time je otvorio mogućnost premještanja izbjeglica iz Turske i Sirije u Egipat te dodatno potvrdio svoje zadovoljstvo obvezama britanske vlade, a novi uvjeti nisu spomenuti. Za razliku od premijera, egipatsko Ministarstvo unutrašnjih poslova malo se više posvetilo jasnim zahtjevima u vezi s boravkom izbjeglica u Egiptu da bi se time otklonili mogući nesporazumi. Ministarstvo je, među ostalim, predložilo da izbjeglicama bude dopušten ulazak u Egipat bez putnih isprava ili viza. U zamjenu se zahtijevao poimenični popis svake izbjegličke skupine koja je ulazila u državu, s opisom svakog pojedinca, koji je omogućivao izdavanje kolektivne vize za svaku skupinu. Nadalje, ni jednom izbjeglici nije dopušten iskrcaj u egipatskim lukama bez dozvole britanskoga konzula ili zapošljavanje bez dozvole ministarstva. Ministarstvo je trebalo biti obaviješteno i o svakoj regrutaciji izbjeglica različitih statusa u savezničke vojne jedinice, a svi saveznički vojnici bit će demobilizirani izvan egipatskoga teritorija.⁴⁶ Britanci su pristali na sve prijedloge osim onog o zabrani zapošljavanja, ali je egipatska vlada, na osnovi britanskih jamstava i egipatskih zahtjeva, 12. srpnja 1942. donijela Proglas br. 298. Najvažnije rečenice Proglasa su:⁴⁷

6. članak. Izbjeglicama je zabranjeno sklapanje svih financijskih, poduzetničkih ili poljoprivrednih poslova ili bilo kakvo plaćeno ili neplaćeno zaposlenje. Zabrana ne vrijedi samo u slučajevima zaposlenja u vladi ili zaposlenja koje odobri vlada.

Tko god izbjeglicu zaposli, mora ga otpustiti odmah nakon što njegov status postane poznat, a poslodavac mora najkasnije u roku od 48 sati o događaju obavijestiti okružnu policijsku postaju.

7. članak. Izbjeglance će biti smješteni u specijalnim logorima. Moguće je odobrenje smještaja izbjeglica i izvan logora u ustanovama ili privatnim kućama na osnovi sljedećih uvjeta koje ustanove ili privatnici moraju uzeti u obzir:

1. mora se osigurati smještaj i vođenje brige o izbjeglicama
2. mora se osigurati strogo poštovanje zabrane iz članka 6.
3. o dolasku, o kretanju izvan mjesta boravka, o mogućem odlasku ili promjeni adrese boravka te bilo kakvoj promjeni službenoga statusa izbjeglice mora se obavijestiti policijska postaja
4. nadležnom organu moraju na osnovi zahtjeva prosljediti sve informacije o izbjeglici u njihovoj opskrbi.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto, 25.-26.

⁴⁷ Cjeloviti tekst Proglasa je u Prilogu 1 ovoga članka. UNARMS, BMMEO, S-1312-0000-0022, Historical Records HR XIII, *Journal Officiel du Gouvernement Egyptien. Proclamation No. 298. Refugees.*

11. članak. Svaki od izbjeglica koji pobjegne ili pokuša pobjeći s mjesta gdje je smješten bit će kažnjen zatvorskom kaznom od tri mjeseca do jedne godine. Svaka osoba koja izbjeglici pomogne pobjeći ili olakša njegov bijeg bit će kažnjena zatvorskom kaznom od tri do šest mjeseci ili novčanom kaznom od 20 do 100 egipatskih funti. Ako je bijeg samo posljedica nemara pri nadzoru, kazna je samo novčana.

Kako se može razabrati iz Proglasa, ograničenja izbjeglicama određivala je egipatska vlada, a ne saveznički, odnosno poslije MERRA-ina i UNRRA-ina činovnici koji su ograničenja s obzirom na dogovorene sporazume provodili. U članku 7. jasno je napisano da će izbjeglice biti smješteni u specijalne logore, a članak 11. određuje i kazne za sve izbjeglice koji će pobjeći s mjesta boravka koje im je određeno i sve koji bi im u bijegu pomogli. Te su se kazne, doduše, rijetko primjenjivale jer su savezničke agencije više puta priopćile da su o bježanjima obavijestile nadležne organe, ali Egipat te izbjeglice nikada nije progonio.⁴⁸ Unatoč tomu, odredbe su izazivale određene probleme, pogotovo u zapošljavanju. Ako su izbjeglice pronašli posao izvan logora, britanska je vlada još uvijek bila zadužena za njihovu repatrijaciju nakon kraja rata, što je mogla učiniti samo ako je točno znala gdje se zaposleni izbjeglica nalazi. Problemi su se pojavili s onima koji su u četiri godine boravka promijenili nekoliko zaposlenja i privremenih adresa. Najviše takvih slučajeva bilo je s grčkim izbjeglicama i vjerojatno zbog toga nikada nisu svi repatrirani. I demobilizacija izbjeglica koji su se uključili u savezničke vojne jedinice nije se provodila u cjelini, kao što stoji u egipatskim zahtjevima. To je osobito vrijedilo za vojnike koji su se ili razboljeli ili su ranjeni tijekom rata i postojala je samo mogućnost demobilizacije unutar Egipta. Zato su egipatski činovnici njihov povratak u izbjeglički logor šutke ignorirali.⁴⁹

Prema stavu iz Proglasa, u interesu je egipatske vlade bilo da se izbjeglice zadržavaju u okvirima njima određenog prostora. Ali kakvi su razlozi poticali taj stav? Spomenuli smo već opterećenje egipatskoga agrarnog sektora, koji je opskrbljivao brzorastuću domaću populaciju i više desetaka tisuća savezničkih vojnika i ratnih zarobljenika koje su Saveznici zadržavali na teritoriju Egipta. Isto tako, ne smije se zanemariti činjenica da je nadzor masa mnogo jednostavniji ako se one nalaze u zatvorenom prostoru, s jedinstvenim pravilima, ograničenim slobodama, izvan opasnosti ratnih događanja i na mjestu na kojem ne mogu ometati ratne napore Saveznika.⁵⁰ U vezi s tim razlozima, pitanje izbjeglica na teritoriju Egipta za njegovu je vladu bilo iznimno osjetljivo. Osim svih spomenutih zahtjeva, Egipat je zahtijevao i strogi nadzor davanja javnosti informacija povezanih s izbjeglicama ili logorima. Istina je da se mediji u vihoru Drugoga svjetskog rata prvotno nisu posebno

⁴⁸ UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 22.

⁴⁹ *Isto*, 29.

⁵⁰ Ben SHEPHARD, *The Long Road Home. The Aftermath of the Second World War*, New York, 2011., 66.-67.

posvećivali MERRA-inim logorima,⁵¹ ali su britanske organizacije ubrzo zaključile da britanski državljani imaju pravo na informacije o tome koje logore podržavaju svojim poreznim novcem. MERRA je počela s aktivnom politikom obavještanja u siječnju 1944., dakle neposredno prije dolaska jugoslavenskih izbjeglica.⁵²

Oni su stigli početkom veljače 1944. godine. Posebni izvještaji o odnosu egipatske vlade prema toj skupini izbjeglica u dokumentima UNRRA-e dosad nisu pronađeni, vjerojatno zbog činjenice da su u vrijeme njihova dolaska između egipatske vlade i MERRA-e već bili uspostavljeni utvrđeni postupci te su se – barem u načelu – držali smjernica Proglasa br. 298 i djelovanja Repatrijacijskoga ureda. MERRA je u dogovoru s egipatskom vladom već rutinski sređivala izdavanje egipatskih dozvola za boravak izbjeglicama izvan logora,⁵³ brinula se o njihovu mogućem zapošljavanju⁵⁴ i uključivanju u britanske ili druge savezničke vojne jedinice⁵⁵ te o mogućoj evakuaciji.⁵⁶ Ali prije svega, na egipatsku vladu nije palo breme opskrbe. Kao i u drugim MERRA-inim logorima, i u jugoslavenske je sve zalihe hrane slala britanska vojska, što su dopunjavali manjim kupnjama na lokalnom tržištu. I lijekove je slala britanska vojska, a njezine pošiljke odjeće dopunjavali su još američki i australski Crveni križ te druge humanitarne udruge.⁵⁷ Ali egipatska je vlada upravo bremenom opskrbe argumentirala zabranu informiranja o izbjeglicama. Naime, vlada se uplašila kako će opravdati činjenicu da na njihovu teritoriju živi više tisuća izbjeglica koji dodatno opterećuju zalihe hrane. Možda su u Egipt stigle vijesti iz Perzije da je dolazak poljskih izbjeglica prouzročio inflaciju i time destabilizaciju lokalnoga gospodarstva. Ali u Perziji nisu vrijedila ista jamstva britanske vojske

⁵¹ Iznimka su neki posjeti dostojanstvenika logorima, npr. posjet grčkoga kralja Đure II. Moses Wellsu u travnju 1943. godine.

⁵² UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 163.

⁵³ Dozvolu za boravak u Egiptu dobila su dva Britanca i 85 Grka.

⁵⁴ Posao u britanskim javnim službama u Egiptu (u ministarskim uredima, veleposlanstvu ili vojnom štabu) do travnja 1944. dobili su Britanac, Maltežanin, dva Ciprana, pet Grka i jedan Europljanin nepoznate nacionalnosti.

⁵⁵ Britanskoj su se vojsci do travnja 1944. pridružila trojica Britanaca i trojica Maltežana, a 216 Grka pridružilo se grčkoj vojsci u Egiptu. U dokumentima UNRRA-e dosad nije bilo moguće pronaći podatke o regrutaciji Jugoslavena iz partizanskih izbjegličkih logora, a ni iz rojalističkoga El Arisha. Iz drugih izvora saznajemo da su uz potporu britanske subverzivne organizacije *Special Operations Executive* (SOE), s pomoću tzv. komisija za regrutaciju koje je osnovala jugoslavenska izbjeglička vlada, mobilizirani brojni ratni zarobljenici hrvatske i slovenske nacionalnosti, nekadašnji pripadnici talijanskih i njemačkih jedinica koje su se borile u sjevernoj Africi. Gotovo tisuću pristupilo ih je Jugoslavenskoj kraljevskoj avijaciji, koja je surađivala s Britanskom kraljevskom avijacijom (*Royal Air force* – RAF), a poslije se veći dio vojnika pridružio NOVJ-u, koji je nakon toga formirao prekomorske brigade. Više u: Gorazd BAJC, *Iz nevidnoga na plan*, Koper, 2002.; Blaž TORKAR, "Rekrutacija in urjenje slovenskih pripadnikov misij britanske uprave za posebne operacije (1941–1945)", diplomski rad (mentori: Dušan Nečak, Damjan Guštin), Sveučilište u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odjel za povijest, 2005.

⁵⁶ UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 143.

⁵⁷ *Isto*, 130.

i drugih britanskih predstavnika kao u Egiptu. Uz provođenje svih osiguranja, u Egiptu nije bilo inflacije ili destabilizacije gospodarstva zbog smještaja izbjeglica.

Zabrana medijskih objava unutar Egipta (novinskih, radijskih i drugih) o izbjeglicama ili logorima na kraju je bila na snazi.⁵⁸ Zabrana se, doduše, nije sasvim poštovala, a ograničenje je osobito ublaženo nakon što je postalo jasno da će konačan broj jugoslavenskih izbjeglica biti mnogo manji nego što se očekivalo.⁵⁹ Među ostalim, pojavili su se plakati koji su oglašavali nastupe pjevačkoga zbora iz El Shatta, iako su koncerti prvobitno bili dopušteni samo za zabavu pripadnika savezničkih jedinica i na događajima čiji su domaćini bili predstavnici stranih vlada u Egiptu.⁶⁰ I slovenske novine *Bazovica*, koje je u Kairu između 1941. i 1944. izdavao Jugoslavenski odbor u Italiji, nisu poštovala zabranu. Istina je da nikada nisu objavljena imena i lokacije bilo kojeg od jugoslavenskih logora, ali se izvještavalo o stanju u logorima, osobito u El Shattu, i pozivalo čitatelje na davanje priloga u *Fond za pomoć izbjeglicama*.⁶¹ Moguće je da egipatska vlada nije sankcionirala uredništvo *Bazovice* jer su se novine objavljivale na Egipćanima nepoznatom jeziku, ali je jasno da potpuni vakuum informacija nije mogao postojati, a i nije, iako su provođenje zabrane u vrijeme repatrijacija jako pooštrili.

MERRA se 1. travnja 1944. zajedno s američkim humanitarnim Uredom za stranu pomoć i rehabilitaciju (*Office of Foreign Relief and Rehabilitation* – OFRRO), organizacijom podređenom američkomu Ministarstvu vanjskih poslova, ujedinila u jedinstvenu organizaciju UNRRA-u,⁶² koja je preuzela brigu o svim MERRA-

⁵⁸ *Isto*, 164.

⁵⁹ Konvoji izbjeglica iz Dalmacije u Italiju i iz Italije u Egipat bili su do kolovoza 1944. redoviti. Do kraja travnja 1944. u Italiju je bilo upućeno najviše izbjeglica – 27 791 osoba. Do kolovoza ih je došlo još 6827, a zadnji konvoj izbjeglica s otoka Visa za Italiju bio je upućen 18. rujna. Samo je 7000 izbjeglica ostalo u Italiji, a ostali su upućeni u egipatske logore ili su pristupili NOVJ-u te se vratili u Jugoslaviju s prekomorskim brigadama. S obzirom na to da su stizale već tisuće izbjeglica, očekivali su još tisuće novih. U ljeto 1944. UNRRA je počela s razgovorima o otvaranju novoga logora za dalmatinski zbjeg. Zemljište za novi logor pronađeno je na obali Alžira kod Phillipevillea. Do 1. listopada 1944. logor je bio spreman za nove izbjeglice iz Dalmacije, ali oni nisu stigli. Više o broju izbjeglica: K. AJLEC, *Odnosi med begunci*, 57.; više o Phillipevilleu: *isto*, 127.-130.

⁶⁰ Zbor je tek poslije mogao uspješno nastupati u Kairu. Više: UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 130.

⁶¹ Kornelija AJLEC, "Slovenski v italijanskih in egiptovskih begunskih taboriščih 1943–1946", *Arhivi*, 36/2013., br. 1, 147.-162.

⁶² Nakon pregovora koji su trajali dvije godine, 9. studenoga 1943. UNRRA-u su osnovale 44 države. Osnivanjem su se države potpisnice nešto kasnije, ali unatoč tomu uspješno, počele pripremati za rješavanje problema nastalih oslobođenjem okupiranih teritorija tijekom Drugoga svjetskog rata. Ciljevi djelovanja organizacije bili su brojni jer su se potpisnici obvezali da će oslobođenim državama pomoći pri osiguravanju pomoći u slučaju nedostatka hrane, odjeće i skloništa, u sprečavanju širenja zaraznih bolesti, ponovnom uspostavljanju predratne zdravstvene zaštite, a i u pripremanju za vraćanje zatvorenika i prognanika njihovim kućama te ponovnom pokretanju hitno potrebnog poljoprivrednog i industrijskog sektora. Više u: George WOODBRIDGE, *UNRRA. The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, Vol. 1, New York, 1950., 4.; ISTI, *UNRRA. The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, Vol. 3,

inim logorima. Tijekom preuzimanja MERRA-ina djelokruga rada UNRRA je pristala na osiguranje britanske vlade da će se i dalje brinuti za izbjeglice o vlastitom trošku i da egipatska vlada neće doprinositi njihovoj opskrbi. Problem je nastao pri jamstvu za repatrijaciju. Da rezimiramo, riječ je o osiguranju da se britanska vlada obavezuje na svoj teritorij primiti izbjeglice koje iz političkih razloga neće moći repatrirati u domovinu. UNRRA se kao nova međunarodna organizacija mogla obvezati samo da će izvoditi repatrijaciju, ali ne i da će iz Egipta evakuirati sve izbjeglice koje neće moći repatrirati. Britanska je vlada upozorila na to da će UNRRA preuzimanjem logora i svih odgovornosti morati preuzeti i odgovornost za britansko jamstvo za repatrijaciju. S druge strane, egipatska je vlada od UNRRA-e željela samo osiguranje da će evakuirati izbjeglice svih nacionalnosti koji će biti smješteni u Egiptu nakon 1. svibnja 1944., a ne i one koji su stigli prije toga datuma. Za njih je, prema njihovu mišljenju, britanska vlada već dala svoje jamstvo. William Matthews, direktor UNRRA-ine Balkanske misije (*Balkan Mission*), koja je izravno upravljala logorima, pitao je 10. svibnja 1944. direktora UNRRA-e Herberta Lehmana bi li se UNRRA trebala obvezati na evakuaciju svih izbjeglica, znači i onih koji su stigli u vrijeme MERRA-ina mandata. Istodobno je predložio da će za evakuaciju izbjeglica koje neće biti moguće repatrirati biti primjereniji Međuvladin odbor za izbjeglice (*Intergovernmental Committee on Refugees – IGCR*).⁶³

Sjedište UNRRA-e u Washingtonu izrazilo je stanovište da se britansko jamstvo i dalje odnosi na izbjeglice koji su u Egipat stigli za trajanja MERRA-ina mandata. Zbog toga nije potrebno nikakvo UNRRA-ino osiguranje, iako će ona ponuditi svu svoju pomoć i pri evakuaciji tih izbjeglica. UNRRA je bila isto tako uvjerena da britansko jamstvo mora vrijediti i za izbjeglice koji u Egipat stižu tijekom UNRRA-ina mandata. UNRRA je spremna dati “bezuvjetnu obvezu” da će se pobrinuti za sve izbjeglice koji mogu biti repatrirani u svoju državu, ali ne može osigurati ponovno naseljavanje apatrida. Predlaže da tu obvezu preuzme Međuvladin odbor za izbjeglice, kojem će ponuditi potpunu potporu i pomoć. Time UNRRA osigurava interes i za rješavanje pitanja izbjeglica čija repatrijacija neće biti moguća.⁶⁴

Matthews je britansko veleposlanstvo obavijestio o namjeri prezentacije stajališta egipatskim vlastima. U odgovoru britanske vlade od 3. srpnja 1944. ona se s tim dvjema točkama nije slagala. Odgovorila je već poznatim argumentom da “... ne može privoljeti na odgovornost za konačnu evakuaciju izbjeglica koji dolaze u

New York, 1950., 23; D. W. [Duane WILSON], “Success of a Mission: U.N.R.R.A. in Yugoslavia”, *The World Today*, 2/1946., br. 8, 377.

⁶³ Međuvladin odbor za izbjeglice osnovan je na Evianskoj konferenciji, održanoj od 6. do 15. srpnja 1938. u francuskom Évianu. Njegovo djelovanje, među ostalim, doticalo se i izbjeglica koji još nisu bili naseljeni u drugoj državi. Kasnija literatura nije ga ocjenjivala uspješnim. Više u: “Proceedings of the Intergovernmental Committee, Evian, July 6th to 15th, 1938 ... Record of the Plenary Meetings of the Committee. Resolutions and Reports”, London, 1938. (<<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/evian.html>>); Ronnie S. LANDU, *The Nazi Holocaust. It's History and Meaning*, New York, 2006., 137. i J. VERNANT, *n. dj.*, 27.

⁶⁴ UNARMS, OH, S-1021-0027-0005, *Origin of the Balkan Mission*, 248.-249.

Egipat nakon 1. svibnja 1944. godine”. Britanska je vlada odlučila i da se to pitanje u razgovorima s egipatskom vladom više neće spominjati. U međuvremenu je 10. srpnja 1944. Balkanska misija zamolila Washington za dopuštenje da i službeno predloži osiguranje za evakuaciju izbjeglica preko Međuvladina odbora za izbjeglice. Ujedno je upozorila na to da bi Egipćani radije dobili osiguranje britanske vlade, koja ima svoj teritorij na koji može skloniti apatride odmah nakon završetka rata, što ni Međuvladin odbor ni UNRRA ne mogu učiniti. Balkanska je misija 21. srpnja 1944. dobila dopuštenje za predloženo osiguranje preko Međuvladina odbora za izbjeglice. Za to je vrijeme u Kairo stigla vijest da se istoga mjeseca britanska vlada posavjetovala s predstavnicima Međuvladina odbora za izbjeglice, koji je osigurao da će odbor “biti odgovoran za traženje rješenja za budući smještaj onih izbjeglica čija repatrijacija nije moguća te da će za te osobe pokušati naći stalno mjesto naseljenja”.⁶⁵

Ali već u kolovozu 1945. ured Međuvladina odbora u Kairu pokušao je izbjeći spomenuta jamstva jer su tvrdili da odbor takvu odgovornost nije preuzeo ni za koju skupinu izbjeglica u MERRA-inim odnosno UNRRA-inim logorima i da tako nešto ne može učiniti dok izbjeglice službeno nisu proglašeni apatridima.

Britanija se tada obvezala na premještanje apatrida koji su u Egipat stigli u vrijeme MERRA-ina mandata, što je UNRRA zapravo sve vrijeme zahtijevala od britanske vlade. Ujedno se UNRRA obvezala da će tijekom repatrijacije ponuditi pomoć bez obzira na to jesu li izbjeglice u Egipat stigli tijekom MERRA-ina ili UNRRA-ina mandata, ali nije bila spremna preuzeti potpunu odgovornost za izbjeglice apatride koji su u Egipat stigli nakon 1. svibnja 1944. godine. U cjelokupnoj situaciji egipatska vlada nije definitivno iznudila osiguranje ni od jedne od upletenih strana, koje nisu željele preuzeti potpuno jamstvo za evakuaciju apatrida.⁶⁶

Pitanje je ostalo aktualno još u vrijeme kada je UNRRA zbog osnivanja državnih misija u Europi (jugoslavenske, grčke, albanske) ukinula Balkansku misiju⁶⁷ i osnovala Ured za Bliski istok (*Middle East Office*).⁶⁸ Egipatsko Ministarstvo unutrašnjih poslova i dalje se držalo svojih načela i tim izbjeglicama nikada nije izdalo vize i dozvole za boravak. Stanje se ponešto poboljšalo zbog banalnog razloga, kada je neimenovani visoki činovnik ministarstva imao aferu s djevojkom iz UNRRA-e. Tada je UNRRA uspjela srediti putne isprave za izbjeglice koji su željeli emigrirati u nove države, a dozvole za boravak u Egiptu ministarstvo i dalje nije izdavalo.⁶⁹ Teoretski je i dalje vrijedilo da su izbjeglice u Egiptu samo u tranzitu.

⁶⁵ Isto, 251.

⁶⁶ Isto, 251.-252.

⁶⁷ Djelovala je od 1. svibnja 1944. do 15. ožujka 1945. godine.

⁶⁸ Djelovao je od 15. ožujka 1945. do obustave rada 31. lipnja 1947. godine.

⁶⁹ UNARMS, BMMEO, S-1021-0028-07, *History of the Middle East Office*, 188.-189.

Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu i financijski prilog egipatske vlade

Egipat je već krajem listopada 1943. počeo djelomično surađivati s UNRRA-om, ali je formalno pristupio toj organizaciji tek 7. travnja 1945. godine. Naime, Egipat nije želio doprinositi u zajednički proračun UNRRA-e, koji je trebao iznositi jedan postotak bruto domaćega proizvoda (BDP) države. Pregovori o financijskom prilogu Egipta vukli su se gotovo godinu dana, ali je na kraju egipatska vlada obećala prilog od milijun egipatskih funti. Provedbu obećanog spriječio je egipatski parlament, koji je odobrio samo 350 tisuća egipatskih funti odnosno osminu postotka BDP-a. Vlada se prije svega izgovarala činjenicom da Egipat ima jedan od najnižih standarda na svijetu, a većina stanovništva živjela je na selu. UNRRA je odgovorila da Egipat ne smije zaboraviti da je i jedna od rijetkih država gdje se jake borbe nisu vodile u glavnim gradovima.

Unatoč tomu što se UNRRA nije slagala s egipatskim razlozima za snižavanje novčane potpore, Ured za Bliski istok preuzeo je dio odgovornosti za otpor egipatske vlade doprinosu u zajednički proračun UNRRA-e. U završnom izvještaju o radu Ureda za Bliski istok možemo pročitati da je Egipat bio prva država koja je bila svjedok djelovanju UNRRA-e preko njezine Balkanske misije, ali ona nije ostavila dobar dojam. Ocijenili su da se njezini zaposlenici nisu pridržavali visokih moralnih kriterija koji su se od njih očekivali. Zaposlenici UNRRA-e primali su najviše plaće u Egiptu, s iznimkom Sjedinjenih Američkih Država i vjerojatno drugih država koje rat nije pogodio. Njezini funkcionari vozili su se u deset novih vozila marke Hudson koja su na bokovima velikim slovima imala ispisano *UNRRA*, a inače su se cestama vozili samo stari automobili. Na stražnjim sjedalima tih limuzina, koje su inače nabavljene za uporabu u logorima, ali do njih nisu stigle, vozili su se lijepo odjeveni pojedinci. Svi zapovjednici i radnici u logorima imali su nove, prilično raskošne uniforme, osoblja u Kairu bilo je previše, a još je više bilo UNRRA-inih zgrada po čitavom gradu. Balkanska je misija, kao što svjedoči izvještaj Ureda za Bliski istok, ostavljala dojam rasipnosti u stvarima koje nisu bile od ključne važnosti za njezino uspješno djelovanje. Tim je dojmom UNRRA-i pro-uzrokovana nepopravljiva šteta.⁷⁰

Egipat je pri pristupanju UNRRA-i izdao Proglas br. 571, koji je UNRRA-i osiguravao neke privilegije kao što su različiti imuniteti i olakšice. Naime, njime je Egipat zajamčio da će UNRRA imati osigurane prostore za kurirsku službu, a pošta neće biti podvrgnuta egipatskoj cenzuri, nesmetanu kupovinu stranih deviza, a zalihe i potrepštine u tranzitu neće biti podvrgnute porezima i carini.⁷¹

Osoblje UNRRA-e nije plaćalo ni porez na plaće, ali su bili podložni egipatskomu kaznenom zakonodavstvu, iako su radnje učinjene tijekom obavljanja zadatka.

⁷⁰ *Isto*, 144.-146.

⁷¹ *Isto*, 178.

Imuniteti i privilegije bili su, dakle, veoma mali i UNRRA ih je pokušala povećati. Događala su se i neka neobična dvostruka mjerila, npr. sve vojničke potrepštine koje su dolazile preko Sueskoga kanala nisu bile ocarinjene, a sve civilne potrepštine, dakle i UNRRA-ine, morale su na carinski pregled. To je značilo da su svaka UNRRA-ina pošiljka i pošiljke dobrovoljnih društava morale imati svoju carinsku dozvolu. A ishođenje tih dozvola bilo je nadasve dugotrajno. Od svih jugoslaven-skih logora u Egiptu najveće su probleme s carinskim dozvolama imali prije svega u rojalističkom El Arishu, koji nije imao izravnu vezu s afričkim dijelom Egipta pontonskim mostom preko Sueskoga kao što je to bilo s El Shattom. Tako su se za El Arish otežano nabavljale potrepštine zbog odluke egipatskoga ministra za narodnu obranu, koji je odredio da u sinajsku provinciju zalihe ne smiju dolaziti bez službene dozvole. UNRRA je s egipatskom vladom počela pregovore o podjeli istih privilegija koje je imala saveznička vojska, da transporti njezinih potrepština ne budu podvrgnuti carinskim pregledima. UNRRA je 1. listopada 1945. poslala molbu Saidu Begu, predstavniku egipatske vlade pri UNRRA-i, u kojoj je zamolila pojednostavljenje postupaka. Molba nije naišla na brz odaziv ili razumijevanje jer su uslijedili brojni razgovori, koji su se otegnuli na 1946., a nisu donijeli željene rezultate. Za to je vrijeme egipatska strana u razgovore umiješala i El Shatt, koji se isto tako nalazio na sinajskoj strani kanala, ali ga je, s obzirom na to pitanje, smatrala nevažnim. Za oba je logora na kraju ipak postignut dogovor, koje su obje strane potpisale 28. siječnja 1946. godine. Dogovoreno je uvođenje potvrde koju će vozač kamiona morati predati carinskoj službi kod kanala, da će na potvrdi teret biti točno popisan i da će biti jasno navedeno da je vlasništvo UNRRA-e i da je namijenjen isključivo izbjegličkomu logoru. Dogovoreno je i da će od carinske postaje do logora El Shatt sve terete pratiti carinski predstavnik, koji će kod upravitelja logora potvrdu otpečatiti. Tim je dogovorom trebalo riješiti problem dostave potrepština za oba logora, ali je već 29. ožujka 1946. na carini u Suezu zadržana veća količina cigareta za El Shatt. Carina je od logora zahtijevala da pošalje dokumente s potpisima svih odgovornih koji mogu potpisivati predavanje potrepština. Pokazalo se da je na carinu stiglo previše potpisa, zbog čega je rješavanje slučaja ponovno produženo u treći tjedan svibnja, ali je nakon toga carina iznenadno pustila zadržani teret.⁷²

Zaključak

Ograničenja koja je egipatska vlada odredila u pravnom uređenju boravka izbjeglica na njezinu teritoriju pogodila su brojne osobe – i izbjeglice i osoblje humanitarnih organizacija koje je izbjeglicama željelo pomoći. Takav odnos egipatske vlade zapravo nas ne iznenađuje jer su izbjeglice, kao što kaže teorija o disciplini i discipliniranom društvu Michela Foucaulta, prepušteni na milost i nemilost države domaćina. Naime, prema toj teoriji, pojedinac u discipliniranom društvu na prelasku

⁷² Isto, 179.-189.

iz XVIII. u XIX. stoljeće postaje središnje mjesto izvođenja vlasti. Različitim oblicima psihološkoga pritiska, motrenjem, popravljanjem za sustav nenormalnih djela i grešaka pojedinca, neprestanim provjeravanjem i testiranjem društvo pojedincu daje potvrdu unutar društvenoga reda.⁷³ Ako se pojedinac ne prilagodi društvu, izgurao je na rub. Politika se time mijenja u biopolitiku, a moć njezina izvođenja u biomoć. Giorgio Agamben dodatno je razvio ideju biopolitike. Moć suverenoga društva definirao je točnije jer ju je povezao s njezinom mogućnošću da ljude izolira iz društvenoga postojanja (grč. *bios*) koje oblikuje socijalno-politički položaj pojedinca. Suvereno društvo, dakle, određuje hoće li ljudima dopuštati dodir s *biosom* ili će njihovo postojanje reducirati na najosnovnije golo preživljavanje (grč. *zoë*).⁷⁴ Biopolitika tako postaje sredstvo za diskriminaciju među društveno uključujućim i isključujućim oblicima života. Pojedinac je primoran živjeti goli život odnosno *zoë* zbog političke odluke suverene vlasti koja ukida pravo i uspostavlja izvanredno stanje u kojem je pojedincima uskraćeno političko i društveno postojanje te su umjesto toga izloženi mogućnosti moćnika da im oduzme život. Upravo je izvanredno stanje ono što stvara goli život i vlasti daje temelje moći.⁷⁵ Agamben zaključuje da se država u razdoblju biopolitike, osobito u stanju kada je moć politike ugrožena, služi izvanrednim stanjima. Politika XX. i XXI. stoljeća najizrazitije stvara mjesta gdje ima moć postojanje pojedinca reducirati na goli život osnivanjem logora, koji su najočigledniji prikaz državne moći nadzora ljudi. Pojedinci su u logorima potpuno prepušteni bezbrižnoj milosti državne moći, koja izravno odlučuje o njihovu životu, a ne o njezinim zakonima, jer im pravo jednakosti kao apatridima, ako se vratimo Arendtovoj u uvodnom dijelu članka, država oduzima. Drugim riječima: koncentracijski logori, izbjeglički logori, logori za ilegalne doseljenike, apatride, osumnjičene za teroristička djela – mjesta su izvanrednoga stanja preko kojeg vlast prisvaja moć odlučivanja tko može živjeti *bios*, a tko samo *zoë*.⁷⁶

Hrvatski i drugi izbjeglice u egipatskim logorima bili su nakon donošenja Proglasa br. 298 u velikoj opasnosti da će biti, prema Agambenu, reducirani na golo preživljavanje. Ali Saveznici su, kao kakav tampon između njih i egipatske vlasti, posredovali i ublažavali pritiske suverene države domaćina. Saveznici su podjelom unutarnje autonomije izbjegličkomu vodstvu omogućili da izbjeglice – unatoč ograničenjima – imaju mogućnost prakticiranja spomenute slobode. Autonomija je bila onaj temelj koji je hrvatske izbjeglice poticao na vlastitu angažiranost za boljim, ispunjenijim životom koji nije bio ograničen samo na ispunjavanje osnovnih potreba nego i društvenih i duhovnih. Svakodnevni je život izbjeglica u Egiptu bio

⁷³ Aleš ZAVRŠNIK, "Tehnično nadzorovanje svakodnevnoga življenja – postdisciplinske teoretične perspektive", *Revija za kriminalistiku in kriminologiju*, 61/2010., br. 2, 180.-181.

⁷⁴ Marc de KESEL, "A Small, Additional, Added – on Life Speaking. Remarks on the Vitalism in Giorgio Agamben's Critical Theory", *Filozofski vestnik*, 30/2009., br. 2, 147.

⁷⁵ Katerina ROZAKOU, "The Bio politics of Hospitality in Greece: Humanitarianism and the Management of Refugees", *American Ethnologist*, 39/2012., br. 3, 565.

⁷⁶ M. de KESEL, *n. dj.*, 148.-149.

zahtjevan, ali su, unatoč tomu, na osnovi spomenutih sloboda, a prije svega vlastite aktivnosti, stvorili što je bilo moguće ispunjeniji logoraški život.⁷⁷

PRILOG 1.

PROGLAS br. 298

IZBJEGLICE

1. članak U skladu sa zakonom br. 49 iz 1940., ulazak, privremeni boravak i prelazak izbjeglica uređuje se ovim proglasom.
2. članak Za namjene ovog proglasa izbjeglica je svaka osoba koja je napustila svoju državu ili mjesto stalnog boravišta zbog trenutačnog rata ili zato što joj egipatska vlada daje pravo da pod određenim uvjetima može ući u Egipat ili boraviti u Egiptu, odnosno putovati Egiptom.
3. članak Ulazak izbjeglica na teritorij Egipta bit će odobren nakon što će s vladom države iz koje izbjeglica dolazi biti dogovoreno koliki će broj izbjeglica primiti, koji je vremenski okvir njihova privremenog boravka i svi drugi uvjeti kao što su troškovi smještaja i održavanja izbjeglica. Ulazak će biti moguć u organiziranim skupinama i organiziranim putovima te preko graničnih prijelaza koje će odrediti egipatski državni organi. Individualnim izbjeglicama ulazak je moguće odobriti u iznimnim slučajevima.
4. članak Privremeni boravak izbjeglicama nije moguće produžiti ako prestanu postojati razlozi opravdanja njihova prijma u državu. Ni u kojem slučaju nije moguće odobrenje njihova boravka nakon završetka rata. Vlada se mora pobrinuti za podmirenje svih troškova koji nastanu evakuacijom izbjeglica.
5. članak Svaki izbjeglica kod sebe mora imati specijalnu osobnu iskaznicu sa svojom fotografijom. Iskaznicu izbjeglica mora pokazati uvijek kada mu to naredi nadležna službena osoba ili organ. Iskaznica će biti oduzeta za vrijeme evakuacije.
6. članak Izbjeglicama je zabranjeno sklapanje svih finansijskih, poduzetničkih ili poljoprivrednih poslova ili bilo kakvo plaćeno ili neplaćeno zaposlenje. Zabrana ne vrijedi samo u slučajevima zaposlenja u vladi ili zaposlenja koje odobri vlada.

⁷⁷ Više o strukturi odnosa među izbjeglicama, njihovim vodstvom te MERRA-om i UNRRA-om u: M. BRATANIĆ, *n. dj.*; K. AJLEC, *Odnosi med begunci*; Margaret ARNSTEIN, "Nursing in UNRRA Middle East Refugee Camps", *The American Journal of Nursing* (dalje: *AJN*), 45/1945., br. 5, 378.-381.; Ruth S. FAUST, "Trained at Yugoslav Refugee Camp", *AJN*, 45/1945., br. 7, 549.-553.

Tko god izbjeglicu zaposli, mora ga otpustiti odmah nakon što njegov status postane poznat, a poslodavac mora najkasnije u roku od 48 sati o događaju obavijestiti okružnu policijsku postaju.

7. članak Izbjeglice će biti smješteni u specijalnim logorima. Moguće je odobrenje smještaja izbjeglica i izvan logora u ustanovama ili privatnim kućama na osnovi sljedećih uvjeta koje ustanove ili privatnici moraju uzeti u obzir:
1. mora se osigurati smještaj i vođenje brige o izbjeglicama
 2. mora se osigurati strogo poštivanje zabrane iz članka 6.
 3. o dolasku, o kretanju izvan mjesta boravka, o mogućem odlasku ili promjeni adrese boravka te bilo kakvoj promjeni službenoga statusa izbjeglice mora se obavijestiti policijska postaja
 4. nadležnom organu moraju na osnovi zahtjeva proslijediti sve informacije o izbjeglici u njihovoj opskrbi.
8. članak Ako ustanova ili privatnik kojem je izbjeglica povjeren na skrb izjavi da izbjeglici više ne želi davati smještaj ili za njega i dalje biti odgovoran, ustanova ili privatnik moraju o tome obavijestiti policijsku postaju i predati joj izbjeglicu u daljnje procesuiranje.
9. članak U sklopu Odjela za putne isprave i nacionalizaciju unutar Ministarstva unutrašnjih poslova bit će osnovan Ured za izbjeglice, koji će biti odgovoran za provođenje mjera koje uvodi ovaj proglas, kao i za nadzor izbjeglica.
10. članak Svako kršenje zabrane iz članka 6., 7. i 8. kaznit će se zatvorskom kaznom od tri do šest mjeseci i novčanom kaznom od 20 do 100 egipatskih funti⁷⁸ ili jednom od spomenutih kazni. U vezi s ustanovama spomenutim u članku 7. i 8., njihova će odgovorna osoba ili njezin nasljednik biti osobno odgovorni za kršenje ovog proglaša.
11. članak Svaki od izbjeglica koji pobjegne ili pokuša pobjeći s mjesta gdje je smješten bit će kažnjen zatvorskom kaznom od tri mjeseca do jedne godine. Svaka osoba koja izbjeglici pomogne pobjeći ili olakša njegov bijeg bit će kažnjena zatvorskom kaznom od tri do šest mjeseci ili novčanom kaznom od 20 do 100 egipatskih funti. Ako je bijeg samo posljedica nemara pri nadzoru, kazna je samo novčana.
12. članak Ministarstvo unutrašnjih poslova odgovorno je za izdavanje potrebnih mjera koje će pripomoći provođenju ovog proglaša, koji stupa na snagu danom objavljivanja.

⁷⁸ Otprilike od 10 do 50 britanskih funti.

SUMMARY

EGYPTIAN GOVERNMENT AND THE SETTLEMENT OF REFUGEE ISSUES DURING THE WORLD WAR II

During the World War II, tens of thousands of refugees took shelter on the territory of the Kingdom of Egypt, Persia and the broader Middle East region, then consequentially in India, East African countries and even in Mexico. Poles, Greeks, Yugoslavs and mostly Croats prevailed. Most of these refugees were concentrated in Egypt and on the Middle East since the Egyptian government was generously receiving, under the influence of Great Britain, first refugees from Greece in 1941. In any sense, the Egyptian government, influenced by the English-Egyptian Agreement from 1936, was helping the Allies to a far greater extent, as it is mostly evident from historical works, despite the fact that Egypt officially declared war on Germany and Japan not earlier than 1945, and on Italy it had not been declared at all. The Egyptians were offering help despite a difficult economic environment in that predominantly agrarian country. Consequently, Egypt began putting a limit on the acceptance of refugees, or in other words, setting conditions on it. The restrictions were initially felt by the primarily British organizations and government offices in Egypt, and afterwards by international organizations and humanitarian institutions as well. The Egyptian government put a demand on the acceptance of refugees by asking the Allies' warranty for repatriation of refugees after the war, with their location in the camps during the stay and the limitation of information on refugees in local media institutions.

Key words: World War II, Egypt, Refugees, MERRA, UNRRA, El Shatt